

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Новица Петковић
Песник *Сјрашне међе*

1-2

Александар Лома
Топономастика као изазов

Би-Хјанг Ким
Изузетне и трагичне

2001.

XLVIII

Божо Ђорић
Творбено-семантичка анализа именица на *-из/а/м*
у савременом српском језику

БЕОГРАД

Михајло Пантић
Промене друштвене функције и преглед
српске књижевности 1988-2000

Мато Пижурица
Норма и неговање језичке културе

— • —
Расправе и чланци – Настава – Прилози – Прикази
– Библиографија – Хроника – Сећања –

АЛЕКСАНДАР ЛОМА (Београд)

ТОПОНОМАСТИКА КАО ИЗАЗОВ*

Већ дуже времена бавим се топономастиком, па се то некако прочуло, и с времена на време деси се да ми се неко непознат обрати, усмено или писмено, за савет у вези са топономастичким питањима. Тако ми пре неки дан стигне писмо од једног колеге, из којег ћу овде навести бар један део. Кажем колеге, јер је посреди човек високообразован, и чак са универзитетском каријером, али није лингвист, па се на почетку и извињава што се упустио у језикословну проблематику, премда се сматра одличним познаваоцем нашег језика и чак помало пише поезију.

Све је почело, вели, док је једном седео и у доколици посматрао карту света. У једном тренутку, она ситно исписана имена на њој почела су да му се једно за другим пале попут сијалица, и у тој светлости пред њим су се отвориле досад неслућене дубине наше народне прошлости.

Полазна тачка било је име реке у Јужној Африци *Орање*. „Из детињства се сећам, пише наш колега, како су у мом родном селу имали обичај за воду кад потече мутна да кажу да је као *орање*. Такво значење врло би добро пристајало великој равничарској реци каква је Орање — али да ли је могуће да су наши преци некад стигли чак до Африке” Да погледам, рекох себи, има ли у том делу света још које српско име, па ако има, ту може бити нечега. И ево: усред Африке држава *Чад*! Када човек потамни у лицу код мене се каже *йочадио*. Продирући са севера, преко Сахаре, у дубине црне Африке, наши преци су се ту први пут срели са људима *чађава* лица, Црнцима, па су и земљу назвали по томе.

Мора да су затим завладали добрим делом континента као робовласници и трговци робљем. Успомену на то чува име земље *Бијафра* од српске робовласничке девизе *Биј Афра!*, тј. „Туци роба Африканца!”, као и име главног града данашње Кеније *Најроби*, јер је ту некад био трг на којем су продавани *најбољи робови*.

* Предавање одржано на Лингвистичкој секцији Филолошког факултета, 15. марта 2001.

Тој српској владавини у Африци крај је учинило ширење ислама. Задње наше упориште био је југ континента, а граница је једно време ишла баш реком Орање. На то се односи позната претња Краљевића Марка у народној песми: *Море Турци, не газ'ије Орања!* На другој страни, муслимани су нас потиснули све до источне Индонезије. Тамо су последње уточиште Срби нашли у планинским пределима острва Тимора, како то каже бесмртни Његош: *Ор'о гњездо врх Тимора вије, јер слободе у равници није.*

Под притиском иноверних завојевача, део Срба се иселио из своје вековне постојбине. Препловивши Атлантски океан, открили су Америку. Први Европљанин који је ступио на њено тле није био *Крисџофор Колумбо* из *Бенове*, него бокелски морепловац *Крсџивоје / Крсџо Голубовић* из *Беновића*. По карактеристичној узречици његових морнара *боџоми, боџоџи* главни град Колумбије и дандањи носи име *Боџоџа*. У јужној Америци Срби су стигли све до аргентинских *џамџаса*, о чему сведочи само њихово име, које је настало асимилацијом од *самџас* „место где се стока пусти да сама пасе”, што је врло добар израз за екстензивно сточарење у тим пределима.

На север америчког континента Срби су се ширили у два смера: североисточном и северозападном. Они први дали су име држави *Невади*, по живом песку тамошњих пустиња, јер је на српском *невада* оно из чега се *не можеш извадиџи*. Придев *сијер* „беличаст” имамо у имену планине *Сијера Невада* која је тако названа због својих снежних врхунаца. Све уз пацифичку обалу, део тих Срба стигао је чак до Аљаске, где су се настанили и живели од риболова, па се земља прозвала *Аласка*, „рибарска”.

Потомци оних других Срба који су ишли на север дуж обале Атлантика кумовали су реци *Поџомак* на којој данас лежи престоница Сједињених држава Вашингтон. Доспели су све до Канаде и основали тамо њену данашњу престоницу *Оџаву*, чије име на српском значи „сенокос”. Једној њиховој групи, састављеној од Босанаца, није се свидела канадска клима, па су окренули на југозапад рекавши *Мани џо, ба!* Стога се и дандањи део Канаде око језера Винипег зове *Маниџоба*. Та босанска група избила је у средишњем делу континента на реку Мисури, па су хтели да је пређу и да продуже даље на запад, али су се на десној обали већ били населили Срби од оног пацифичког огранка, и нису им дали да превеслају на њихову страну. Стога Босанци прозову негостољубиву земљу преко реке *Небраџска-Небраска*, а сами остану на левој обали Мисурија и подигну ту многе воденице, по којима се тај предео прозвао *Омаха*, јер се српски *омаха, омаја* каже за воду која прска са воденичног точка.”

И тако даље; има у овом писму још штошта, али мислим да сам вам довољно прочитао. Можете замислити на каквој сам се муци нашао. Не будем лењ, па проверим, колико сам могао, да ли се та имена о којима

пише наш пријатељ можда и друкчије тумаче. Нађем да се река *Орање* прозвала тако тек крајем XVIII века, када су тим делом Африке владали Холанђани, по тадашњој холандској династији Оранж. *Чад* је на локалном језику канури назив за „велику водену површину” и првобитно се односио на истоимено језеро. *Најроби* је на језику масаи „хладна вода”, а *Тимор* на индонежанском „исток, источно острво”. *Боџоџа* је понела име по индијанском поглавици који је владао тим крајем у доба шпанске конквисте, *џамџас* је шпанска множина од *џамџа*, речи која потиче из језика Кечуа-Индијанаца и значи напросто „равница”. *Невада* је чисто шпански назив „снежна”, *Сијера Невада* — „снежна планина”. *Аласка* је на алеутском напросто: „сува земља, копно”. Изворно значење хидронима *Поџомак* није познато, али је и то свакако индијански назив који се први пут бележи 1608. у облику *Patawomeck*. Реч *Оџава* на хјуронском значи место где долазе трговци (крзнима), *Маниџоба* на језику Оџи-бва-Индијанаца — „станиште великог духа — Манитва”: првобитно се тако звало једно острво у језеру Винипег које су домороци сматрали светим. *Небраска* је по пореклу хидроним, опет индијанска сложеница од речи у значењу „река” и „распрострт, широко разливен”; француски се та река зове *la Platte*; *Омаха* се прозвала по индијанском племену чије име значи „они који иду узводно”.

Моја дилема шта да одговорим нашем топономастичару-аматеру је лажна, јер он и не постоји: и њега и његово писмо сâм сам измислио. Нисам то, међутим, урадио само с намером да вас забавим, већ да укажем на једно питање, које се пред нас реално поставља. Кад кажем нас, мислим: пред стручњаке за језик било ког профила. Наиме, ако је аутор овог писма измишљен, има око нас не мало стварних слободних стрелаца и чак читавих паранаучних формација који са још више произвољности и необуздане маште него што сам ја то себи дозволио врше свакојакe злоупотребе и насиља над језиком и посебно топонимијом, у циљу сензационалистичких и мегаломанских реконструкција своје националне прошлости. То још не би била толика невоља кад би они пре него што изнесу пред јавност своје резултате питали за суд неког стручњака, како је поступио мој фиктивни ентузијаста, него ти људи без икаквог осећања интелектуалне одговорности држе предавања, иступају на гледаним и слушаним медијима и објављују књиге у високим тиражима, које се, што је најгоре, чак и добро купују. Неретко своје излагање почињу оградом да нису баш стручни за материју о којој пишу (има их историчара, лекара, инжењера и разних других струка), а у закључку испада да су упркос томе (или можда баш захваљујући томе) дошли до генијалних открића, успели да разбију вековне заблуде и завере и изнесу на видело велике истине за које смо ми, који се сматрамо стручњацима, били слепи или смо пред њима хотимично жмурели. Наш проблем није само како њима објаснити у чему греше, него и како то учинити са обичним конзументима њихових брљотина који нам

се, збуњени или одушевљени тиме што су чули или прочитали, обраћају за мишљење. Ми нисмо пак у ситуацији да само презриво одмахнемо руком, него нас наша струка обавезује да штету која се тако чини поправљамо, кад год то и где год можемо. Стога треба да се овде замислимо и добро претресемо: које су то стрампутице и замке које чекају свакога ко се упути врлетном топономастичарском стазом, и како их избећи” Тим негативним приступом можемо изосола доћи до позитивног сазнања: шта топомастика може и треба да буде.

Прво општеважеће, здраворазумско правило које је овде прекршено јесте правило поступности, тј. да се тумачење неког имена тражи полазећи од његовог најужег лингвогеографског контекста. Ако се неки топоним на задовољавајући начин тумачи из језика који се на датом простору говори, или знамо да се говорио — као у случају индијанских дијалеката у северној Америци — онда је свако даље трагање за пореклом тог имена у начелу излишно.

Но није једина грешка нашег аматера то што се није држао подручја свога језика. И да се прихватио да тумачи наше топониме на исти начин, узимајући их са карата, не би се више прославио. Прво, записи на географским картама не одражавају увек прецизно облик имена: његов тачан изговор, дијалекатски лик, акценат, основу (нпр. проблем постојаног или непостојаног *a*: етимологија која изводи *Кусѿар* од лат. *castrum* пада на чињеници да локатив гласи у *Кусѿару*, а не *у *Кусѿру*). Да не говоримо о штампарским грешкама. Може карта бити и у праву, ми се не смемо на њу ослонити. Дуго сам ороним *Оаб* сматрао очигледном картографском грешком. Онда сам схватио да то може бити стара словенска формација *Охаб*, и написао сам о томе чланак, али тек након што сам проверио да то име заиста постоји на терену. Или други пример: топоним *Лиѿа* кад га видите на карти увек ћете схватити као номинатив једнине назива за дрво *лѿа*. Такав тип постоји, о чему сведоче шумадијска и бачка *Тоѿола*, али се у неким крајевима среће и топонимизован генитив множине *Лиѿѿа*. Разлику између ова два типа можемо повући само на основу акцентованог теренског записа.

Но није само због тих непрецизности и неизвесности слепо ослањање на податке са карата веома hazardна игра. Допустимо да су одатле црпена имена од реда реална и довољно добро забележена. Знајући свој језик, добар део њих у стању смо да одмах без тешкоће протумачимо: *Горица*, *Сѿуденица*, *Добра Вода*, *Владичин Хан*, *Краљево* итд. Међутим, такво тумачење „на прву лопту” носи са собом не мале ризике. Полазећи од данашњег облика имена и поводећи се за савременим језичким осећајем извели бисмо *Лиѿљан* од *лиѿа*, *Куѿиново* од *купина*, *Полужа* од *полуга*, *Расѿава* схватили као брдо које раставља — дели сеоске атаре, *Немрак* би био добро осветљено место, *Неѿоље* — нераван терен без поља, *Врлика* —врлет, за село *Кришна Глава* поверовали бисмо да је тако названо по неком стеновитом вису, а *Модромир* — по неком човеку, јер кад постоји

лично име *Црномир* зашто не би било могуће и *Модромир*. Нека од ових тумачења дали су угледни стручњаци. Она су, међутим, безнадежно погрешна. *Лиљан* је народноетимолошка преоблика ранијег средњовековног топонима *Лљѣань*, који закономерно одражава дословенско, латинско име места *Улѣана*. Остала наведена имена јесу словенска, али по пореклу нису оно што се у први мах чине. *Куйиново* је, у ствари, од старог словенског назива за лабуда **кълрѣ*, а не од фитонима **корѣна* „купина”, *Полужа* је изворно *Подлужје*, *Расѣава* — *Храсѣова*, *Немрак* — *Днемрак*, густа шума где је и по дану мрачно, *Нејоље* — *Днејоље*: место у дну поља, *Врлика* је од *Врх Рика*, назив за предео у изворишном делу реке, *Криѣна Глава* првобитно је била *Крсѣина Глава*, а *Модромир* — *Модри мѣл* „плавичасти песак”. Како то знамо” — на основу ранијих записа ових топонима, насталих пре него што су они попримили свој данашњи облик, било мање-више регуларним фонетским променама какве су нестанак гласа *х*, упрошћење тешких сугласничких група, дисимилација, било народноетимолошким преосмишљењима.

Код наведених имена такве промене довеле су до привидне прозирности, која може лако завести на страпутицу њихове неопрезне тумаче, а код низа других топонима оне су напросто затамниле њихов изворни лик. Није на први, па богме ни на други поглед лако погодити шта је *Шаник*, или *Неѣбина*, или *Фѣче*, или *Ђоѣина*; никакво чудо што су оваква имена проглашавали за предсловенска, супстратна, не знајући да су она у прошлости гласила *Мишаник* (од **тѣхѣ* „маховина”), *Неѣнина*, од личног имена *Неѣна*, *Хвалче*, од *Хвалѣць*, *Хвалѣко* и *Тѣхоѣина*, од *Тѣхоѣа*.

Понекад „комендијант случај” умеша своје прсте, па наведе етимолога на танак лед. Топоним *Врчин* код Београда сам је по себи таман, и оставља утисак нечег старог и несловенског. Уз то је у близини, под Авалом откривен римски жртвеник са посветом богињи *Орѣији* (*Orcia*). Латински придев изведен од богињиног имена, **Orcinum* у словенским устима би закономерно дао *Врчин*. То је увидео између два рата Владимир Ћоровић, и дао такво тумачење овог имена, које је затим било широко прихваћено. Међутим, 1964. године објављени су турски пописи околине Београда из XVI века, где се овај топоним чита *Хрчин*. Исто име срећемо и код Загреба у Туропољу, као назив потока, коме очито није ни тамо ни овде кумовала античка богиња, него *хрѣци*.

Провера историјата имена спасава топономастичара да не постане жртва сразмерно позних прекрштања, тако што ће егзотичним и прастарим прогласити неко име за које се зна да је релативно скоро наведено. Оно са реком *Орање* била је само шала, али један угледан страни лингвист се стварно оклизнуо доводећи топоним *Обреновац* у везу са *Обница*, *Уб* и прогласивши га келтским супстратом, а не знајући да се то место све до друге половине прошлог века звало *Палез*, када је преименовано по династији Обреновића.

Топономастичар који име тумачи само на основу једног записа може бити жртва и записивачеве хиперкорекције. Многозаслужни антропогеограф Љубомир Павловић пише име некадашњег села у Посавини доследно *Бресква*, и свако би поверовао да је оно названо по истоименој воћки. Провера других, ранијих и доцнијих потврда истог имена очитује нам да оно у стварности никада није тако гласило. Од XVIII века среће се искључиво облик *Бреска*, који и данас постоји као назив потеса, а потиче од *Бресџска*, што је секундарна изведеница од *Бресџје*, како се ово село бележи у од почетка XIV до у XVI век. Павловић је знао да се у народу уместо *бресква* чује *бреска*, па је изједначио име села са том речју и писао је у њеном књижевном облику. Тако је на папиру од *бресџа* постала *бресква*, што и није толико чудо, кад се на самом терену лабуд могао претворити у купину, како смо се то осведочили у случају недалеког *Куџинова*, и када се листопадно дрво могло преобразити у четинар, што слутимо у низу случајева када срећемо називе као *Јелов њоџок* у пределима где нема јела; ту има основа за сумњу да су они изврнути од *јелав*, *јелак*, што је стари термин за влажно земљиште око потока на којем расте *јелха* „јова”.

У недостатку директних сведочанстава, често смо присиљени да закључујемо по аналогiji. Ти закључци могу бити довољно поуздани. Ако за маљенски *Немрак* знамо да је првобитно био *Днемрак*, можемо то са сигурношћу претпоставити и за *Немрак* на Руднику, за који не располажемо ранијим потврдама. Ако је име села код Ариља *Виџоџи* у турско доба гласило *Видоџи*, то ће бити порекло и назива брда *Виџоџи* у Подрињу. Ако је средњевековно село *Носоњино* данашњи *Носољин*, онда је и хидроним *Јагљедница* код Призрена настао истом дисимилацијом $n - n > l - n$ од **Јагњедница* „река око које расту *јагњеди*, црне тополе”, премда је овде дисимилован облик посведочен од првог помена у XIV веку.

Често се пресудан корак у тумачењу неког наизглед тамног или вишезначног топонима остварује превазилажењем његове усамљености. Сам за себе, назив *Видан* може се објашњавати на разне начине. Када, међутим, установите да се он понавља пет-шест пута на релативно уском подручју и увек означава исту врсту објекта — извор, долазите до поузданог закључка да је посредни варијанта хидрографског термина *издан*. На нешто сложенији, али у основи сличан начин долази се и до етимологије топонима *Дивчибаре*.

Управо изнетом тумачењу хидронима *Видан* доприноси сазнање да то није једини случај чувања префикса *ву-* на том терену. Уопште је при трагању за расветљујућим паралелама неопходно имати пред очима особености локалних дијалеката. У својој „Топонимији Брача” Петар Шимуновић просуђује топоним *Шчадин* као „таман” и оставља га без објашњења. Ово име се, међутим, уважавајући фонетске одлике локалне чакавштине, потпуно подударно са ликом *Шџедим* потврђеним на

штокавском простору и своди на **Ščeditъ*, пасивни партицип у значењу „шума која се штеди од сече, забран”. На једном скупу убеђивао сам се са једним колегом да топоним *Мионица* није изведен од личног имена *Мил* „мио”, него, како га је већ био протумачио Иван Поповић, од поменуте старе речи *мѣл* „песак”. Топонимски, изворно хидронимски лик **Mělníca* потврђен је и на чешком терену. Код нас се тако првобитно звала једна речица у ужичком крају, а по њој село кроз које тече. Име села је у сеоби турског доба пренесено на данашњу варошицу код Ваљева. Доказ томе је регуларан екавски рефлекс јата у тамошњем говору: *Меоница*, који се у дијалектолошким описима погрешно просуђивао као псеудојекавизам. Ту имамо сведочанство да се јат у северозападној Србији још чувао у доба преноса овог топонима. Икавски рефлекс исте основе без суфикса је *Милна* на Брачу.

У лексичком погледу, чување старог словенског назива за „песак” у овим именима је архаизам. Такве случајеве запазио је још Вук: *Грнчара* код Лознице, где се каже *лонац*, а не *џрнац*; *Железник* код Београда, где је данас *џвожђе*, а не *железо*. Назив за део Космаја *Рушави Космај* чува спомен на доба када се још чувала свест о значењу основе *косм-*, али се већ јавила потреба да се то значење подвуче у новијем језичком руху. Оваквих архаизама, старих српских и словенских речи које су се сачувале само окамењене у топонимији, има много. Наведимо неколико примера: **čertežъ* „мочвара” у драгачевском топониму *Сријеиџи*; **krōpa* „суво место у мочвари”, у *Круиа*; **dъbrъ* „удолина” у *Дабар*, *Дебри*, *Идбар*, **gvozďъ* „густа шума, честар” у *Гвоздац*, **lěsъ* „шума” у *Залишће* у Босни, од **Залъсје*. Ако бисмо се при тумачењу ових топонима ограничили на њихова сазвучја у савременом језику, повезали бисмо *Сријеиџи* са *ср(иј)еиџаиџи*, *Круиа* са *круиан*, *Дабар* са истозвучним именом животиње, *Гвоздац* са називом за метал, *Залишће* са *лишће* — и дебело се преварили. Исправно тумачење омогућује топографска номенклатура других словенских језика, у којима се дате речи чувају као апелативи а добро су посведочени и као топонимске формације.

Не само да су географски термини у току времена замењивани другачијим ознакама за исте ствари, него су и исти називи мењали своје денотате. У прасловенском је реч **polna* означавала неплодно земљиште, одатле наш топоним *Плана*; изведеница **polnina* > *џланина* се у старосрпском употребљава за земљиште под пашњацима, тј. такво, које није погодно за обрађивање, већ само за испашу. Како се у нашим крајевима најбољи пашњац налазе углавном на већим висинама, дошло се до данашњег значења *џланина*, у којем је та реч потиснула старији назив *џора*. Име речице *Забав* јужно од Ваљева није означавало место где су се људи забављали, него деоницу пута на којој је кањонска долина река, а можда и самовоља локалних великаша, представљала сметњу саобраћају и трговини. То ова реч значи у старом српском језику. И овде би одигравање „на прву лопту”, тј. тумачење на синхроној равни завршило дубоко у ауту.

Трагање за тзв. семантичком мотивацијом крије у себи многе замке. Ко се не би закleo да село *Добра Вода* у Метохији није понело име по извору питке воде, тим пре што се и на албанском зове исто: *Unëmir*” Но албански назив места само је преосмишљење српског средњовековног *Уњемир*, какав се среће и у Чешкој, као *Unemir* и представља присвојни придев на *-jъ* од старинског словенског антропонима, а данашње српско име је превод албанског.

Тумачење топонима може бити у основи исправно, али недовољно прецизно. Неретко се срећу објашњења овог типа: топоним *Црнча* је изведен од придева *црн* суфиксом *-ча*. То је донекле тачно, јер заиста имамо посла са придевом *црн*, а однекле нетачно. Овај топоним је заправо изведен присвојним суфиксом *-jъ*, у женском роду према *въсь* „село”, од именице *сѣгнѣсь* „монах” и означава село које је припадало неком манастиру. То стоји за бројне наше *Црнче*, а и за пољски топоним *Czarncza*. Тзв. коренска етимологија од *црн* превиђа и структуру овог назвања и културноисторијску чињеницу која се иза њега крије.

Исправно тумачење топонима *Црнча* било је могуће дати пре свега на основу свести о постојању читаве категорије топонима на *-ъчь*, *-ъче*, *-ъча* изведених посесивним суфиксом *-jъ* од *nomina agentis* на *-ъць* као колективне ознаке занимања или статуса становника одређеног места. Тип је продуктиван у српском средњем веку; тако средњовековне повеље бележе у Метохији *Ловъчь ѿошокъ* „поток ловаца”, *Губавъчь ѿошокъ* „поток губаваца”, *Рубъчь ѿошокъ* „поток рубаца, тј. крчилаца шуме”; *Трејча*, стара *Трѣбъча*, тумачи се као „село *ѿребаца*, људи који *ѿреба* шуму”, са паралелама у слн. *Trebča vas* код Новог Места, *Trebče*, пољ. *Trzebcza*, *Trzebcz*, чеш. *Trebeč*, *Съча Рѣка* од *сѣчьць* у истом значењу; *Гуча* у Драгачеву је — не без симболике с обзиром на Драгачевски сабор — **Гудча вас*, село *гудаца*, свирача, и има паралеле у босанској *Гучој Гори*, чеш. топониму *Hudeč*, пољ. *Gadecz*; слично би *Сеземче* код Крушевца било „насеље староседелаца”, од *сеземьць*, од основе која је у чеш. *Sezemice*, *Sezemín*.

Из овог примера могло би се закључити да је творбени тип користан и често пресудан показатељ етимологије имена, па се може говорити и о типолошкој основаности датог тумачења. То јесте тако, али и ту се можемо лако преварити. Пре свега, има двосмислених образовања. *Добровић* се на дубљој равни језика тумачи као посесив на *-jъ* у мушком роду од старинског личног имена *Добровиѿ*, а на плићој — као патронимик на *-ић* од хипокористика *Добро*, настао сингуларизацијом првобитне множине *Добровићи* (старијем језику патронимски тип *Добровић* био је стран; од *о*-основе имали бисмо *Добрић*).

Други, још већи проблем је распрострањеност секундарних формација. *Међурић* се не тумачи ни на један од два наведена начина, него је по аналогiji према топонимском типу на *-ић* преобразено из *Међурѣч*; на другом месту, исти предложак наслањањем на суфикс *-ача* дао је

Међурача. Онај ко би топониме *Јагодина* и *Осечина* уврстио у изведенице на *-ина*, као *Бранковина* или *Паљевина*, *Гораждевац* у оне на *-(ов)ац*, као *Бољевац*, *Глухавица* у оне на *-ав + ица* као *Чађавица*, само би направио збрку, или, како се каже, помешао „бабе и жабе”, јер су та имена, по сведочанству својих историјских помена, првобитно припадала другачијим творбеним моделима: до у XIX век било је *Јагодна* и *Осечна*, као *Роџозна*, а данашњи *Гораждевац* и *Глухавица* су средњовековна *Горажда вьсь*, одн. *Глуха вьс*”.

Подједнако погрешно било би сврстати имена *Радовашица*, *Кайушица*, *Плашица*, *Полошица* међу иначе бројне изведенице на *-ница* типа *Дубница*, кад знамо да су прва два у XVI веку гласила *Радованшица* и *Кайунишица*, а за друга два физичка веза са топонимима *Плана* и *Полом* имплицира изворне ликове **Планишица* и **Поломшица*. Излази да је завршетак *-шица* у овим случајевима добивен метатезом и упрошћењем од *-н-шица*, и да се у крајњој линији ради о универбизацијама на *-ица* присвојних придева из првобитних синтагми **Радовањска река*, **Кайунска река*, **Планска река* и **Поломска река*. И иначе је завршно *-шица* замењивано са *-ница*, тако у *Враћевшица* > *Враћевшица*.

Накнадно изобличење првобитних формација на *-ск* можемо идентификовати или претпоставити у бројним топонимима на *-ац*, као *Темац*, у XV в. *Тъмско*, у вези са реком *Темска*, или *Врџорац*, од *Врхџорск*, место у врху некадашње *Горске* жупе, или *Бродарци*, у XI в. забележено као *Бродарск*. Преобразба се одвијала преко падежа у којима је *ск* прелазило у *ци*, које се онда дисимилаторно упрошћавало у *ц*: *Врхџорск*, лок. *Врхџорсцѣ* > *Врџорцу*. Стари записи као *Бранежци*, данас *Бранешици* указују да распрострањени топоними типа *Владимирци*, *Мирковци*, *Госиођинци* нису изворно ништа друго до множине присвојних ликова у служби презимена као *Владимирски*, *Мирковски*, или етника као *Госиођински људи*, становница села *Госиођина*, названог по Богородичиној цркви. Наиме, стари облици номинатива и локатива множине завршавали су се на *-сци*, *-сцѣх* > *-сци(х)*, што се на описан начин упрошћавало у *-ци* и отварало пут идентификацији завршетка имена са суфиксом *-ац*, *-ци*.

Није, дакле, са функционалног, а делом ни са етимолошког гледишта исти суфикс *-ац* у *Градац*, где и не припада топонимској творби јер је саставни део самог апелатива *џрадац* „тврђава”, топонимизованог у неизведеном облику, и *-ац* у *Буковац*, где служи за универбизацију из првобитне синтагме *Буков ѿѿок*, и *-ац* у *Марковац*, где се он преко првобитног плурала *Марковци* своди на *-скѣ*.

Толике муке са нашим рођеним, словенским именима: чему тек да се надамо од оних туђих која срећемо на своме тлу, било као предсловенски супстрат, било као адстрат других језика који су се говорили или се још говоре упоредо са српским у датим пределима” И ту важи начело

поступности: ићи од просторно и временски ближег ка даљем, претпостављати познатије мање познатом. Ограничићемо се на један пример: име старе српске престонице, које се у виду изведенице на *-ска* пренело на средњовековну српску државу, *Рас*, одатле *Рашка*, нема словенске етимологије. Како је пак забележено већ средином десетог века, тек неких триста година након досељења Срба на Балкан, и како на ширем подручју старог Раса има остатака знатних позноантичких насеља, основана се чини претпоставка да је посредни предсловенски остатак, или, како то кажемо, топонимски супстрат. Кратак гласовни низ *рас-* допушта различита тумачења, тим пре што је осим из **rās-* могао настати и ликвидном метатезом из *ars-*, као што је античка *Arba* дала сл. *Раб*. Из једног рановизантијског извора дознајемо да се једно од утврђења која је Јустинијан у првој половини VI века, мало пре доласка Словена, дао да се обнове на том подручју звало *Arsa*. Још је Артур Еванс претпоставио да је то претходник српског Раса, и та претпоставка широко је прихваћена. Код ове етимологије задовољени су основни критеријуми: потврђеност античког предлошка на датом терену; рана посведоченост словенског рефлекса и закономеран гласовни пут претпостављеног гласовног развоја; немогућност да се он објасни из словенских језичких средстава. Ако се даље питамо кога је порекла и значења антички топоним *Arsa*, поштујући начело поступности, најпре ћемо га тумачити из оног идиома који је у доба када је посведочен владао у тим крајевима, а то је латински језик. У балканском латинитету постојао је назив *арса* за крчевину насталу паљењем шуме, који се често среће у румунској топонимији. Стога се највероватнија чини претпоставка да је позноантичка тврђава подигнута на неком таквом локалитету и понела његово име, и није потребно ради објашњења овог топонима посезати за даљим и неизвеснијим сазвучјима, келтским, илирским, трачким. У сваком случају, прича о вези наводног назива за Етрурце *расена* са *Рашанима* има отприлике онолико смисла као оне „пансрбистичке” етимологије са којима сам се на почетку нашалио, или као кад бисмо на основу стиха већ наведене народне песме *Осїави се, Марко, чеїовања* тврдили да су Срби већ у XIV веку знали за Интернет.

Могли бисмо још много причати на ове теме; оне се никако не могу исцрпсти једним предавањем, а ја боље што пре да закључим, да бих вам пружио прилику да ме питате понешто од тога што сам оставио непоменуто или недоречено.

Закључак гласи да су за озбиљан рад на топономастици потребни следећи предуслови:

1) Што потпунија документованост имена којима се бавимо. То подразумева дијалектолошки верно забележене њихове живе облике, акцентоване и у разним падежима, као и збир ранијих помена, почев од најстаријег познатог. Од користи у својству посредних показатеља могу бити и неки ванјезички подаци, као што је изглед објекта, увид у локалну

историју, археолошка евиденција, народна предања везана за место и његово име, а такође најужи топономастички контекст (нпр. евентуално постојање имена у суседству образованих на исти начин као оно које је предмет разматрања, која са њим стоје у некој семантичкој опозицији).

2) Добро познавање свих језика и дијалеката одражених у топонимији ширег подручја, и то не само на синхроној равни, него у историјској перспективи, са посебним тежиштем на развоју гласовног система, лексике, творбе и деклинације.

3) Дobar увид у топонимију датог и њему географски блиских и/ли сродних дијалеката и језика, који укључује свест о за њу специфичним фонетским, морфолошким и семантичким појавама и законитостима, као и познавање карактеристичних топонимских типова и формација.

4) Дobar увид у историјску географију датог подручја, све до најранијих расположивих извора, и способност критичког коришћења старих и страних записа имена.

Ови захтеви су универзалног карактера и постављају се пред топономастичара како у Србији, тако и у Пољској, Грчкој, Немачкој, Индији, Јапану, Мозамбику, Колумбији, свуда широм света. Друго је питање колико је где лако удовољити им. Ми ту, нажалост, не спадамо у најсрећније нације. Захваљујући двадесетпетогодишњој делатности Ономастичког одбора САНУ под вођством Павла Ивића данас, додуше, располажемо квалитетним записима ономастичке грађе из многих наших крајева, али ни издалека не са целог српског етничког простора, а само мали део онога што је прикупљено објављен је, углавном у часопису „Ономатолошки прилози”. Најгоре је то што се у протекле две године, након смрти академика Ивића и његовог најближег сарадника, дугогодишњег секретара Одбора и нашег заслужног ономастичара проф. др Светозара Стијовића, болно отворило питање даље судбине пројекта и драгоцене, већим делом још несрећене теренске грађе која се у Одбору чува.

Друга битна ствар која нам овде недостаје јесу историјско-географски речници, где би топономастичар могао наћи сабране историјске записе свих географских имена са одређеног подручја. Од два велика речника српскохрватског језика, загребачки ту погодност пружа само делимично и за мањи број имена, а београдски је концепцијски ускраћује. Један старосрпски топономастикон постоји, колико знам, већ дуго времена као пројекат, без наде да ће се ускоро материјализовати у књигу. Најбогатији извор за топонимију наших земаља до XVIII века, турски дефтери, такође добрим делом још чекају на објављивање, а употребљивост већ објављених је ограничена, због непрецизности арапске граfiје и произвољности читања наших оријенталиста; једино је покојни Митар Пешикан са удруженом компетенцијом водећег слависте и znalца арапског писма био у стању да те записе провером оригинала на прави начин ишчитава. Његова

„Историјска топонимија Подримља”, која узима у обзир записе из средњовековних повеља, турске потврде и данашње теренске ликове, нешто је што можемо само прижељкивати да једном имамо за целокупно српско подручје.

Топономастика, као ни ономастика уопште, не предаје се на нашим универзитетима, ни као обавезан предмет, нити у виду факултативних курсева. Приручника у виду увода у српску или српскохрватску топономастику, где би, пре свега са славистичког и балканистичког гледишта, било указано на основне типове и линије историјског развоја топонима на овом подручју и на главне проблеме бављења њима, још увек нема. Срећна околност, да је Петар Скок био један од најистакнутијих европских топономастичара свога времена и сходно томе обилно уносио топономастички материјал у свој *Етимологијски рјечник хрватскога и српскога језика*, тек донекле поправља ту ситуацију.

Утолико су нам од веће помоћи радови страних слависта на том пољу, будући да су готово сви словенски народи на њему даље одмакли од нас. Посебно треба истаћи топономастички рад у Пољској, па и у Немачкој: пре неки дан ми је стигао у руке први том „Атласа старосрпских топонима”, али није реч о овдашњим, него о лужичким Србима. Невоља је та, што само мали део онога што се на ту тему објављује на страни стиже овамо; многа капитална дела никад не доспеју до Београда, или стигну само у виду фотокопија и исписа које људи за себе направе на страни.

Није, дакле, лако бавити се топономастиком у Србији. На ту дисциплину може се у потпуности применити метафора рођења узводно, испод видљиве површине појава и против тока времена. У тим дубинама вребају нас многи вртлози и опасни гребени, али понекад упркос свему успемо да из њих изронимо неки драгоцен бисер. Међу топономастичким налазима којима сам илустровао ову причу има таквих, чији значај прелази оквира саме топомастике, који омогућују реконструкцију важних чињеница историје језика и прошлости уопште. Но то би такође била посебна прича, за неку другу прилику. Неко ко се, као ја, топономастиком бави већ четврт века, и за то време је написао педесетак радова из те области, може ту своју посвећеност правдати изгледом на такве добити. Но прави разлог лежи, свакако, у некој врсти енигматичарске страсти, која се, удружена са тенденцијом и некомпетенцијом, може изродити у изазов здравом разуму, или прерасти у неодољив изазов истраживачком духу, ако се постави на чврсте методолошке основе научног трагања за истином.